

Товариство "З н а н я"
Української РСР

Науково-методична рада по пропаганді полі-
тичної економії

А.Г.ВИШНЕВСЬКИЙ

На допомогу лектору

ПОЛІТИЧНЕ І НАРОДНОГОСПОДАРСЬКЕ ЗНАЧЕННЯ
ВСЕСОЮЗНОГО ПЕРЕПИСУ НАСЕЛЕННЯ

БФ 33636, 3. XII. 1969г. Зам. 256 Тпр. 1300.

Обсяг 1,5 обл.-вид. арк.

КБНТІ, м. Київ, Володимирська, 56.

Київ - 1969

Як відомо, за рішенням Уряду в січні 1970 року буде проведено Всесоюзний перепис населення.

Цей важливий державний захід дасть найбільш повні, точні й докладні відомості про чисельність і розміщення населення, про його склад за статтю, віком, сімейним станом, культурним рівнем, національністю, заняттями, соціальними групами та іншими демографічними й економічними ознаками.

Оскільки статистична служба нашої країни збирає велику кількість різноманітних даних, що характеризують економічний, соціальний і культурний розвиток радянського суспільства, то серед них є, звичайно, й дані про населення. Однак в них безперервно відбувається зміни: люди народжуються і вмирають, одружуються і розлучаються, переїжджають з одного населеного пункту до іншого, закінчують навчальні заклади, змінюють місце роботи чи професію і т.п.

Безперервне спостереження за всіма цими процесами, що відбуваються з десятками й сотнями мільйонів людей, дуже складна справа.

Є багато важливих показників /склад населення за сімейним станом, національністю, заняттями, галузями народного господарства, рівнем освіти в поєднанні з віком/, які не можна одержати шляхом розрахунків. А як же без них оцінювати успіхи, досягнуті в ході соціально-економічного розвитку, нові проблеми, що виникають, як визначати політичні й економічні завдання та обирати найкращі засоби для їх розв'язання?

От чому таке виняткове значення має перепис населення?

ня. Він ніби моментальний фотографічний знімок, фіксує статичну картину на якийсь певний момент – так званий критичний момент перепису. Проте порівняння результатів кожного перепису з підсумками усіх попередніх дає можливість зробити динамічний аналіз, дозволяє розглянути процеси, що відбувались протягом того чи іншого періоду, визначити їх головні тенденції.

Останній перепис населення в СРСР був проведений в січні 1959 року. Він виявив великі зміни, що сталися в країні за попереднє двадцятиріччя, і відіграв важливу роль у подальшому плануванні народного господарства. Відтоді минуло майже II років – років інтенсивного розвитку нашої економіки і культури. Новий перепис допоможе підвести підсумки цього розвитку, оцінити й осмислити нові явища в житті радянського суспільства, обґрунтувати дальші плани і прогнози.

Всесоюзний перепис населення почнеться о восьмій годині ранку 15 січня 1970 року і триватиме до 22 січня включно по всій території країни /за винятком віддалених, недоступних в січні районів/.

На кожну квартиру буде заповнено окремий переписний лист, який містить 18 запитань. На перші II відповідатиме все населення країни, а останні 7 пропонуються лише 25 процентам усього постійного населення. I запитання, і відповіді віднесені до одного й того ж часу – 24-х годин 14 січня /критичний момент перепису/.

Під час заповнення переписного листа все населення відповідатиме на такі запитання:

I. Відношення до глави сім'ї.

- 4 -

2. Для того, хто постійно проживає, але тимчасово відсутній, записати:

а/ причину відсутності,

б/ тривалість відсутності.

3. Для того, хто тимчасово проживає, записати:

а/ місце постійного проживання,

б/ скільки часу відсутній у місці постійного проживання.

4. Стать.

5. Вік.

6. Чи перебуває в шлюбі в даний час.

7. Національність.

Для іноземців вказати також громадянство.

8. Рідна мова.

Вказати також іншу мову народів СРСР, якою вільно володіє.

9. Освіта.

Для того, хто має освіту, вищу початкової, але не здобув повної середньої, записати також, у якому класі /курсі/ вчиться, або скільки класів /курсів/ закінчив.

10. Тип навчального закладу, в якому навчається.

11. Джерело засобів існування.

Крім цього, 25 процентів населення відповідатимуть на запитання вибіркового перепису:

12. Місце роботи /назва підприємства, колгоспу, установи або своє господарство/.

13. Заняття за цим місцем роботи /посада або виконувана робота/; для пенсіонерів – колишнє основне заняття.

- 5 -

14. Для тих, хто працював у 1969 р. неповний рік, підкреслити: працював постійно, сезонно або тимчасово і вказати тривалість роботи в місяцях у 1969 р.

15. Суспільна група.

16. Скільки часу безперервно проживає в даному населеному пункті.

17. Для того, хто проживає тут менше двох років, вказати місце попереднього постійного проживання.

18. Причина зміни місця проживання.

Одночасно з переписом буде проведено ще два обслідування: вивчення складу осіб, котрі зайняті в домашньому і особистому підсобному господарстві, та вивчення так званої маятникової міграції /щоденних пересувань між місцем проживання і місцем роботи/ населення великих міст та їх приміських смуг.

Порівняно з минулим переписом програма нинішнього значно розширена. Новими є запитання про місце проживання та його зміну, про тих, хто працював неповний рік, про другу мову, запитання обслідувань про зайнятих у домашньому та підсобному господарстві та про маятникову міграцію і деякі інші. Розширена також програма розробки матеріалів перепису. Нею передбачено одержати показники з усіх запитань перепису та обслідувань, а також розробити комбіновані таблиці, в яких поєднуюватимуться відповіді на одні запитання з відповідями на інші. Якщо після перепису 1959 р. було опрацьовано 36 різних таблиць, то тепер їх буде 60. Розширено також територіальний розріз розробки матеріалів перепису, особливо щодо адміністративних районів, селищ міського типу та великих сіл.

Таким чином, в результаті перепису населення буде одержано велику кількість інформації про чисельність населення, його склад і розміщення. Значення цієї інформації важко переоцінити. Її обробка дає можливість встановити всі найважливіші зрушення, що сталися з часу останнього або будь-якого іншого перепису. Ці зрушення, звичайно, відбуваються не самі собою, а є результатом певної політики - економічної, соціальної, культурної, що її проводить держава. Отже, підсумки Всесоюзного перепису населення - це об'єктивне свідчення правильності чи неправильності політики, яка здійснюється, про успішне чи невдахе її втілення в життя. Саме в цьому й полягає велике політичне значення перепису.

Всі радянські переписи населення свідчать про прогресивний характер зрушень в суспільстві, про правильність соціально-економічної політики Радянської держави і цілеспрямованість в її реалізації.

Перепис дає можливість встановити точний вік усіх людей на критичну дату перепису. Поєднуючи ці дані з даними поточного обліку про кількість народжених і померлих в кожному віці, можна побудувати таблиці смертності і встановити середню тривалість життя населення. Цей важливий показник переконливо свідчить про те, як, завдяки невпинному економічному, соціальному й культурному прогресу, з кожним роком зменшується смертність населення нашої країни.

До революції в Росії було проведено лише один загальний перепис населення - в 1897 році. За його даними, середня тривалість життя людини в Європейській Росії дорівнювала 32 рокам /на Україні вона була трохи вища - приблизно 36

років/. Цей дуже низький показник свідчив про надзвичайно важкі умови життя трудівника. На той же час середня тривалість життя у Франції, приміром, становила 47 років, в Англії – 50, у США – 49 років.

Разрвчі зміни сталися за роки народної влади в усіх гадузях. Змінився, звичайно, й цей показник. За даними перепису 1959 р., середня тривалість життя на Україні досягла 70 років, тобто збільшилась майже в два рази порівняно з дореволюційною. При цьому повністю ліквідовано той розрив, що існував між нашою країною і головними капіталістичними державами /середня тривалість життя в США, Англії, Франції, ФРН, Італії, Японії становить нині 70-71 рік/. Є всі підстави сподіватися, що результати нового перепису населення вкажуть на дальше збільшення середньої тривалості життя як в СРСР у цілому, так і на Україні.

Дуже велике політичне значення має вивчення зрушень в соціальному складі населення. Перші радянські переписи зареєстрували швидкі зміни соціального складу, ліквідацію експлуататорських класів, створення соціально однорідного суспільства, в якому існують два класи – робітничий клас і колгоспне селянство, немає класів антагоністів.

Соціальна структура радянського суспільства продовжує змінюватися, зокрема змінюється співвідношення між двома основними класами. За період між останніми переписами – 1939 і 1959 років – в розподілі населення України за соціальними групами сталися такі зміни /в процентах до підсумку/:

- 8 -

	1939 р.	1959 р.
Вся населення	100,0	100,0
в тому числі:		
робітники й службовці	49,8	58,2
колгоспники	48,7	41,4
селяни-одноосібники і не-кооперовані кустарі	1,5	0,3

Перепис 1970 року покаже, як далеко просунулась еволюція соціальної структури населення, як збільшилась чисельність робітників і службовців у зв'язку з дальшим розвитком промисловості та посищенням її ролі в народному господарстві країни.

Всі радянські переписи населення включали до своєї програми запитання про національність та рідну мову. Ці запитання увійшли і до програми перепису 1970 року. Відповідь на них свідчить про ліквідацію політичної та економічної нерівності народів нашої країни, про бурхливий розвиток національної культури. Якщо під час Всеросійського перепису населення 1897 року питання про національність та рідну мову неможливо було й поставити /адже на Україні, наприклад, навіть заборонялося видання літератури рідною мовою, не кажучи вже про мови інших народів/, то, згідно з даними Всесоюзного перепису 1959 року, в нашій республіці жили представники більш як 120 національностей і народностей; значна кількість з них вважала рідною мовою своєї національності. Близько 77 процентів населення УРСР становлять українці, з них майже 94 проценти вважають рідною мовою українську.

У програмі перепису населення 1970 року вперше поставлено запитання про іншу мову народів СРСР, якою вільно

володіє опитуваний. Відповідь на це запитання мають дати відомості про те, як проходять процеси зближення націй і національних культур.

Розробка відповідей на запитання про національність та рідну мову в поєднанні з відповідями на інші запитання програми перепису дозволить охарактеризувати в підсумках грандіозні успіхи в розвитку економіки національних республік, культури народів, котрі були безправними до Жовтневої революції.

Переписи населення дозволяють простежувати докорінні зміни, що сталися в житті жінки. Безправність її, цілковита прикутість до сім'ї та домашнього господарства давно вже відійшли в минуле. Перепис 1959 року зареєстрував дуже важливу роль жінок у народному господарстві, в розвитку науки й культури. Майже половину /49 процентів/ усіх зайнятих в народному господарстві республіки становили жінки, при цьому в деяких галузях їх була переважна більшість. Наприклад, жінки становили 67 процентів усіх науковців та педагогів, 63 - всіх працюючих у культосвітніх закладах, 87 процентів - медичних працівників і т.д.

Переписи населення свідчать про невпинне зростання культурного рівня народу. До революції для трудящих України існувала практично лише система шкіл початкової освіти. Початкові школи становили абсолютну більшість /96 процентів/ усіх шкіл, але і їх могла відвідувати лише п'ята частина дітей відповідного віку. За даними перепису 1897 року, на Україні серед населення віком до 50 років було 72 проценти неписьменних. Неписьменність давно вже ліквідована в рес-

публіці, в програмі наступного перепису немає навіть запитання про це. Рівень освіти дедалі невпинно підвищується. В 1939 році на кожну тисячу осіб, зайнятих в народному господарстві /робітників, службовців, колгоспників/, припадало 139 чоловік з вищою, середньою та незакінченою середньою освітою, в 1959 році їх було вже 438. Немає сумніву в тому, що новий перепис зареєструє ще більш високий показник освітнього рівня.

Велике політичне значення перепису населення полягає ще й у тому, що його результати сприятимуть зростанню міжнародного престижу Радянського Союзу. Підсумки засвідчать нове посилення економічного потенціалу країни, нові досягнення в соціальній і культурній сферах життя, нові можливості дальшого швидкого розвитку радянського суспільства.

Дуже важливі результати радянських переписів населення для країн, що розвиваються, - Азії, Африки, Латинської Америки. Адже цим країнам ще треба пройти великий і складний шлях перебудови своєї економічної й соціальної структури, що його вже пройшов Радянський Союз. Тому вони з таким зацікавленням та увагою слідкують за соціально-економічними перетвореннями, що відбуваються в нашій країні, вивчають досвід нашої діяльності та її результати.

Вивчення населення за допомогою загальних переписів має не тільки політичне, а й величезне народногосподарське значення. Населення країни - її найголовніший капітал, основа і суб'єкт суспільного виробництва і, в той же час, основний споживач вироблених матеріальних благ. Ніяке планування економічного розвитку неможливе,

якщо ми не будемо знати і не зможемо прогнозувати загальну чисельність трудових ресурсів та їх розподіл по районах, їх якісний склад, рівень професійної підготовки, вікову структуру тощо. Переписи населення є невід'ємною складовою частиною роботи по управлінню сучасною економікою, незамінним джерелом інформації, необхідної для народногосподарського планування.

Перепис населення дозволяє встановити точну чисельність чоловіків і жінок кожного віку, а також кількість одружених серед них. Ці дані необхідні для розрахунків показників інтенсивності основних демографічних процесів - народжуваності й смертності в залежності від віку і перебування в шлюбі. Аналіз демографічної ситуації на момент перепису та порівняння сучасних показників інтенсивності з тими, що були встановлені на основі минулих переписів, допомагають виявити головні тенденції демографічних процесів і дати наукове обґрунтування прогнозу чисельності й структури населення на майбутній період. При цьому використання матеріалів перепису не вичерпується лише простим спостереженням тих чи інших демографічних явищ. Якщо характер демографічних процесів не відповідає потребам, що випливають з більш загальних завдань розвитку суспільства, слід шукати шляхи активного впливу на ці процеси, наприклад, шляхи заохочування більш високої народжуваності, більш швидкого зниження смертності.

Для складання планів народногосподарського розвитку необхідно мати прогноз чисельності й структури населення не лише в цілому, а й по окремих районах і навіть по окре-

мих населених пунктах. А щоб зробити такий прогноз, необхідно, крім характеристик процесів природного відтворення населення, про які йшлося вище, мати також характеристики процесів міграції населення. У програмі Всесоюзного перепису 1959 року не було запитань, які давали б можливість вивчити міграцію населення. Це дуже ускладнювало демографічне прогнозування в територіальному розрізі і значно знижувало точність прогнозних розрахунків. Осць чому до програми перепису 1970 року введено запитання, що дозволяють вивчати не тільки загальний обсяг міграції в ті чи інші райони, пункти, вікову структуру мігрантів, а й причини цього явища. Після перепису планові органи та вчені-демографи, котрі складають прогнози майбутньої еволюції населення, матимуть значно більший матеріал для обґрунтування гіпотез, на базі яких здійснюються прогнозні розрахунки.

Немає жодної галузі економічного, політичного, культурного життя, яку б можна було успішно розвивати, не маючи цілком певних даних про сучасний стан населення і надійного прогнозу на майбутнє.

Промисловість у своєму розвитку орієнтується головним чином на задоволення потреб населення. В свою чергу, ці потреби значною мірою залежать від демографічної, економічної, соціальної структури населення. Харчова промисловість повинна враховувати особливості його складу за віком, бо, як відомо, раціон харчування дітей, підлітків, дорослих чи стариків далеко не однаковий. А легка промисловість, крім вікової структури, повинна враховувати ще й розподіл населення за статтю, оскільки хлопчики й дів-

чатка або чоловіки й жінки їдять майже одне й те ж, а одягаються по-різному /звичайно, й харчовики повинні пам'ятати, що по деяких продуктах їхньої галузі є велика різниця між чоловіками й жінками - взяти, приміром, тютюнові чи парфюмерні вироби/. Для мебльової промисловості істотний розмір сім'ї, кількість дітей в ній - адже розмір шаф, столів, кількість стільців у гарнітурі мають відповідати розміру й структурі сім'ї. Демографічні особливості населення та їх майбутню еволюцію слід мати на увазі тим, хто виробляє посуд і холодильники, дитячі коляски і радіотовари, іграшки й ліки, туристське спорядження і легкові автомобілі.

Що й казати, різний попит на різні промислові товари, його зміна залежать не тільки від демографічної структури населення. Зміна співвідношення між міським і сільським населенням, підвищення культурного рівня, еволюція соціального та професійного складу - все це необхідно враховувати при розробці планів розвитку промисловості. Для того ж, щоб упевнено сказати, як саме будуть відбуватися ці процеси в найближчі 5 чи 10 років і далі, необхідно знати, як вони відбуваються тепер.

Таким чином, планування розвитку промисловості має базуватися на даних про населення з тим, щоб правильно враховувати потреби різних його груп при визначенні майбутньої програми виробництва.

Але є ще один не менш важливий аспект зв'язку між плануванням розвитку промисловості і прогнозуванням розвитку населення. Промисловість не може розвиватися без трудових

ресурсів, а кількість і якість трудових ресурсів також визначається під час перепису населення і прогнозується на його основі.

Прогнозні розрахунки населення, про які мовилося раніше, мають чисто демографічний зміст. Вони вказують на найбільш ймовірну чисельність населення кожного віку, яка буде в тому чи іншому році планового періоду. Але наявність певної чисельності людей працездатного віку ще не означає, що всі вони можуть бути використані для роботи в промисловості. Щоб встановити реальну чисельність працівників, на яку може розраховувати та чи інша галузь народного господарства /в даному випадку промисловість/, треба спочатку дістати відповідь ще на кілька запитань, в чому також допоможе перепис населення.

По-перше, переписи населення дають можливість визначити, яка частка чоловіків і жінок кожного віку взагалі працює в суспільному господарстві, які тенденції спостерігались в еволюції цієї частки останнім часом та з чим вони пов'язані. Слід пам'ятати, що економічна активність населення змінюється з віком, особливо у жінок, так що навіть певне збільшення частки зайнятих в суспільному господарстві в кожному віці може не привести до збільшення цієї частки для всіх працездатних через несприятливі зрушення у віковій структурі населення /наприклад, внаслідок старіння людей/.

По-друге, перепис дозволяє встановити, як розподіляються чоловіки й жінки, котрі працюють, в кожному віці між різними галузями народного господарства і як змінюється співвідношення цих галузей між переписами.

Аналіз усіх даних і тенденцій дає змогу розробити гіпотезу щодо чисельності трудових ресурсів, що їх можна буде використати в кожній галузі, в тому числі і в промисловості.

Та, можливо, ще більш, ніж кількісна, важлива якісна сторона справи. Високий технічний рівень сучасної промисловості вимагає такого ж рівня загальноосвітньої та професійної підготовки трудових ресурсів. Переписи населення вказують на швидкі зміни в освіті і кваліфікації працівників промисловості. Знов пошлемося на приклади по нашій республіці. Якщо в 1939 році на Україні лише 109, з кожної тисячі робітників мали освіту, не нижчу неповної середньої, то в 1959 році з такою освітою було вже 456 робітників з кожної тисячі. Серед усіх працівників промисловості в 1959 році з кожної тисячі 22 мали вищу освіту, 66 - середню спеціальну та незакінчену вищу, 477 - загальну середню та неповну середню. Зрозуміло, що таке підвищення освіти сприяє неупинному розширенню бази технічного прогресу в промисловості.

Слід, однак, враховувати, що підготовленість кадрів до роботи в сучасній промисловості залежить не лише від рівня освіти. Темпи технічного прогресу в ХХ сторіччі такі високі, що протягом життя одного покоління відбувається майже суцільне оновлення всієї професійної структури промисловості, цілі галузі втрачають свою роль і замінюються новими, зникають одні масові професії і виникають інші. Знання, надбані під час одержання освіти, навіть спеціальної, швидко старіють, конче потрібно стає перекваліфікація кадрів. Але перекваліфікація для людини віком 40 років або старше -

не проста справа. А питома вага таких людей у зв'язку з загальним старінням населення невпинно збільшується. Процеси зміни професійно-кваліфікаційної структури промислових кадрів вивчені слабо, поточна статистика не дає необхідної інформації для аналізу. Лише матеріали перепису, що дозволяють поєднати дані про професійну структуру з даними про вік населення, дають змогу оцінити, в якій мірі сучасні й майбутні процеси відтворення населення забезпечують потреби розвитку промисловості не лише з точки зору загальної кількості кадрів, а й їх якості.

Ще один важливий аспект цього ж питання - територіальний. Трудові ресурси потрібні не взагалі, а в тому місці, де розташовані промислові підприємства. Концентрація промисловості у великих містах приводить до того, що в них виникає дефіцит робочої сили. В той же час у малих і середніх містах часто є незайняті трудові ресурси. Те ж саме можна сказати про різні райони країни: в Закарпатті, наприклад, є надлишок робочої сили, а в Донбасі її не вистачає. За допомогою перепису населення можна точно встановити міру використання трудових ресурсів у територіальному розрізі і вивчити перспективи ліквідації диспропорцій, що виникають.

Вивчення міграції населення на основі переписних даних вказує на інтенсивність пересування населення до центрів розташування промисловості і дозволить оцінити внесок міграційних процесів у розв'язання проблеми трудових ре-

курсів. Нагадаємо, що під час перепису 1970 року вперше вивчатиметься не тільки постійна, а й так звана маятникова міграція населення /одно з двох обслідувань, що провадитимуться одночасно з переписом/. Справа в тому, що народне господарство великих центрів, у першу чергу їх промисловість, забезпечує себе трудовими ресурсами значною мірою не за рахунок населення самих цих міст, а й навколишніх районів, жителі яких щоденно сюди приїжджають на роботу. Спостерігаються також, хоч і в меншому масштабі, поїздки на роботу в протилежному напрямку - з міст до їх приміських зон. Обслідуванням маяткової міграції буде охоплено приблизно 45-50 млн. чоловік. Ці матеріали дадуть підстави для складання більш обґрунтованих звітних і планових балансів трудових ресурсів з урахуванням такого важливого тепер і в майбутньому джерела трудових ресурсів, яким є маяткова міграція.

Ще одне обслідування, що проводитиметься одночасно з переписом, також має безпосереднє відношення до проблеми трудових ресурсів. Відомо, що переважна більшість працездатного населення нашої країни працює в суспільному виробництві. Проте існує якась частка цього населення, зайнятого в домашньому або особистому підсобному сільському господарстві. За певних умов можливий перехід цієї частини населення в суспільне господарство, а значить, і збільшення чисельності трудових ресурсів, на яку воно може розрахо-

увати. Докладне вивчення складу працездатного населення, зайнятого в домашньому і підсобному господарстві на час перепису 1970 року, допоможе краще оцінити додаткові потенціальні резерви робочої сили, покаже, що можна зробити в різних районах країни за рахунок цього фактора.

Ми торкнулись питання про трудові ресурси у зв'язку зі значенням матеріалів перепису населення для розвитку промисловості. Однак проблема трудових ресурсів по всіх галузях народного господарства має багато спільного, отож і значення перепису, якщо мати на увазі цю проблему, однакове, яку б галузь ми не розглядали.

Планові органи складають плановий баланс трудових ресурсів у територіальному розрізі, єдиний для всіх галузей народного господарства. Цей баланс вказує на наявність і склад трудових ресурсів, їх розподіл по галузях, видах зайнятості та суспільних групах. Він є важливим чинником державного народногосподарського плану.

При плануванні розвитку сільського господарства також необхідні дані про населення, його чисельність і структуру, головні тенденції його розвитку. Так, при складанні плану державних заготівель і закупок сільськогосподарських продуктів, зокрема таких, як хлібопродукти, м'ясо, молоко, яйця, картопля, овочі і фрукти, використовуються показники споживання цих продуктів на душу населення, диференційовані в залежності від віку людей.

Сільське господарство відчуває також значний вплив тих зрушень, що відбуваються серед населення. Наприклад, урбанізація, швидке зростання питомої ваги міського населення і його скупчення у великих містах привели до повної трансформації напрямку сільськогосподарського виробництва в приміських смугах цих міст. Такий вплив необхідно враховувати у перспективних планах розвитку сільського господарства, причому при більш докладних розрахунках треба мати на увазі й дрібніші, але також важливі питання. Наприклад, склад міського населення за віком може обумовити певне співвідношення між виробництвом молока і м'яса в спеціалізованих приміських господарствах.

Велике народногосподарське значення має міграція в міста. Питома вага сільського населення у всьому населенні невинно зменшується, з 1939 по 1959 рік вона впала з 66 процентів до 54, а зараз вже, очевидно, нижча 50 процентів, що має підтвердити перепис 1970 року. Міграція сільського населення в міста забезпечує приріст трудових ресурсів, необхідний для розвитку промисловості

та інших галузей народного господарства, але відповідно зменшує чисельність трудових ресурсів сільського господарства. При складанні планів розвитку цієї галузі треба враховувати сталі тенденції міграційних процесів і забезпечувати відповідне підвищення продуктивності праці в сільському господарстві, зростання його технічної озброєності тощо.

Надзвичайно велике значення мають результати Всеобщого перепису населення для правильної організації і розвитку будівництва в країні.

Розміщення всіх видів будівництва в Радянському Союзі підпорядковано принципам загальної політики розміщення виробничих сил. Ця політика спрямована, зокрема, на зближення рівней економічного розвитку різних районів країни. Економічні та соціальні характеристики населення, які дає обробка матеріалів перепису, свідчать про успіхи цієї політики та про ті проблеми, що залишаються ще невирішеними. Так, порівняно мала питома вага міського населення в тому чи іншому районі, відносно низька економічна активність жінок, невисокий рівень освіти свідчать про недостатній рівень індустріалізації району і вимагають будівництва в ньому сучасних промислових підприємств, зв'язаних з ними наукових установ, навчальних закладів і т.ін. Навпаки, в районах з високим рівнем урбанізації й індустріалізації, зі значною кількістю великих міст бажано, якщо це можливо, стримувати темпи промислового будівництва, обмежувати дальшу концентрацію величезних людських мас в гігантських містах та міських агломераціях.

Перепис населення 1959 року зареєстрував великі зміни в розміщенні населення по території країни, пов'язані з освоєнням величезних природних багатств колись віддалених і слабо заселених районів. В той час як чисельність населення центральних районів країни або майже не змінилася, або навіть зменшилася, чисельність населення Уральського району збільшилася на 29 процентів, Західно-Сибірського - на 28, Східно-Сибірського - на 34, Середньоазіатського - на 30, Далекосхідного - на 70 процентів. Переважний розвиток районів, розташованих на схід від Уралу, залишається одним з головних принципів розміщення виробничих сил країни; в цих районах будується багато великих промислових об'єктів, цілих промислових комплексів, що, в свою чергу, вимагає масової міграції населення в ці райони з Європейської частини СРСР. Проте відомо, що ефективність цієї міграції низька, в східних районах залишається лише частина мігрантів, велика кількість їх повертається знов у західні райони. Матеріали майбутнього перепису подадуть неоцінену допомогу у вивченні процесів міграції та в розробці ефективно-політичного впливу на ці процеси, в прискоренні темпів економічного освоєння східних районів Радянського Союзу.

З другого боку, матеріали перепису населення необхідно враховувати при розміщенні підприємств тих галузей промисловості, які орієнтуються головним чином не на близькість природних ресурсів /видобуток корисних копалин, збагачування руд, металургія тощо/, а на розміщення населення, що є джерелом кваліфікованих кадрів, а також спожи-

вачем готової продукції /певні галузі машинобудування, легка, харчова промисловість/.

Матеріали перепису населення дуже важливі також при розв'язанні проблем містобудування та районного планування. Після того як обрано район розміщення великих промислових новобудов, постає завдання вибору конкретного місця їх розташування в межах району, причому це завдання має вирішуватись одночасно із завданнями розміщення цивільного будівництва, розселення населення в районі та планування території.

Щоб серед багатьох можливих варіантів розміщення новобудови обрати найкращий, треба добре знати ситуацію з трудовими ресурсами, що склалася в районі, рівень їх кваліфікації, потенціальні резерви і т.ін. На перший погляд може здаватися доцільним, наприклад, розміщення нового заводу у великому місті, де є кваліфікована робоча сила і певна частина працездатного населення, не зайнята в суспільному виробництві. Але тільки матеріали перепису населення дають змогу встановити, чи дійсно це так. При аналізі матеріалів може виявитись, наприклад, що всі кваліфіковані робітники вже зайняті на існуючих підприємствах, а ті, що не працюють, - це жінки з малими дітьми, яких дуже важко залучити до виробництва в найближчий час, або особи похилого віку, яким вже важко буде оволодіти новими спеціальностями. Отже, матеріали перепису населення необхідні при виборі не тільки району, але й пункту розміщення промислового будівництва.

Завдання районного планування не обмежуються розмі-

ченням лише виробничих об'єктів, вони включають розміщення усіх видів будівництва в межах певного району - міського будівництва, обладнання позаміських зон відпочинку, спорудження шляхів, районних систем водопостачання, каналізації тощо. Масштаби такого будівництва залежать від сучасної і особливо майбутньої чисельності населення району в цілому, а також окремих міст та інших населених пунктів і від структури цього населення. Проекти районного планування, а також генеральні плани міст, зокрема великих, обов'язково мають у своєму складі демографічну гіпотезу-прогноз чисельності і структури населення району або міста на 20-30 років. Складання такої гіпотези включає в себе всі елементи підготовки звичайного демографічного прогнозу. Тим-то так потрібні докладні дані перепису.

Без демографічної гіпотези для районів і окремих населених пунктів неможливо зарезервувати території, необхідні для їх розвитку в майбутньому, правильно визначити обсяги будівництва, розміри зон відпочинку, діаметри водоводів і каналізаційних колекторів і т.ін.

Знання сімейної та вікової структури населення необхідне для проектування і будівництва житла. З 1957 року державною політикою в галузі житлового будівництва в нашій країні стало посімейне заселення квартир. Тут основою для проектування стає сім'я /її чисельність, структура, вік її членів та родинні відносини між ними/. На основі даних про сім'ю для кожного району або міста плануються пропорції введення в експлуатацію квартир, різних

за площею або набором кімнат. Знання вікової та родинної структури населення необхідне також для планування самого набору житлових будинків для кожного міста і навіть міського мікрорайону, бо раціональна організація міського середовища потребує, крім звичайних будинків посімейного заселення, спорудження певної кількості туртожитків, спеціальних будинків для пенсіонерів і т.ін., а також створення відповідної системи культурно-побутового обслуговування населення.

Виходячи з даних про майбутню вікову структуру населення, проектується будівництво шкіл і дитячих садків, піонерських таборів і лікарень, будинків відпочинку і туристських баз.

Таким чином, немає жодної галузі будівництва - промислового або цивільного - в якій би не використовувались дані перепису населення. Врахування демографічних і соціально-економічних характеристик населення при плануванні і проектуванні будівництва сприяє найбільш раціональному його розміщенню, обґрунтованому визначенню його обсягів, підвищує ефективність капіталовкладень і прискорює розвиток всього народного господарства в цілому.

Матеріали Всесоюзного перепису населення 1970 року будуть дуже корисні при плануванні роботи т р а н с п о р - т у , особливо міського і приміського. Зростання матеріального добробуту та культурного рівня населення взагалі підвищує його рухомість. Урбанізація ж, особливо розвиток великих міст, обумовлюють швидкий розвиток міського

транспорту і зміну запитів до нього. Існує тісний зв'язок між чисельністю населення міста і потрібним видом транспорту. Якщо в малому місті можна обійтися автобусом, то в середньому або великому потрібні вже трамвай і троллейбус, а найбільші міста з населенням понад мільйон чоловік не можуть розв'язати своїх транспортних питань без метрополітену. Крім того, розвиток маятникової міграції між великими містами та їх приміськими зонами викликає інтенсивне приміське сполучення, в наших умовах головним чином залізничне. Планування роботи всіх цих видів транспорту ведеться на основі загальних, не дуже точних, спостережень та окремих обслідувань пасажиропотоків на тих чи інших ділянках або напрямках. Лише після перепису 1970 року це планування зможе спиратися на надійний, однорідний масовий статистичний матеріал щодо трудової маятникової міграції у великих містах та навколо них. Немає сумніву, що це буде сприяти більш точному плануванню роботи транспорту і відповідному його фінансуванню, наслідком чого стане поліпшення транспортного обслуговування населення.

Звичайно, що й для розвитку "великого" транспорту, транспорту далекого слідування, результати перепису також важливі, бо вони вказують на кардинальні зміни в розміщенні населення по території країни, на виникнення на її карті нових районів, а значить, і нових транспортних напрямків, або на збільшення потоків вантажів і пасажирів на вже існуючих напрямках.

Результати Всесоюзного перепису населення дуже важ-

ливі для розвитку систем народної освіти та охорони здоров'я.

При плануванні мережі загальноосвітніх закладів необхідно для кожного етапу планового періоду знати чисельність населення в таких вікових групах:

0 - 2 роки	- для розрахунку	
	місць в	дитячих яслах
3 - 5 років	"	дитячих садках
7 років	"	перших класах шкіл
7 - 10 років	"	початкових школах
7 - 10 років	"	восьмирічних школах
7 - 16 років	"	середніх школах
16-29 років	"	школах робітничої молоді та заочного навчання

Як вже було сказано, ці дані забезпечують демографічний прогноз, що опрацьовується на основі матеріалів перепису.

Перепис населення вказує також на те, в якій мірі відповідає потребам суспільства організація системи спеціальної освіти. Порівняння розподілу населення за заняттями в розрізі окремих вікових груп з розподілом тих, хто навчається у спеціальних учбових закладах, за типом цих закладів вказує на те, чи немає диспропорції між випуском спеціалістів та потребою в них народного господарства, та на ті напрямки, в яких треба удосконалювати струк-

туру системи закладів вищої й середньої спеціальної освіти.

Ми вже торкалися питання про дуже швидке старіння знань у сучасних умовах. Це явище вимагає розвитку системи закладів по підвищенню кваліфікації або повній перекваліфікації кадрів, які вже мають спеціальну освіту та певний, іноді значний, стаж роботи за спеціальністю. Зробити розрахунки щодо потреби в цих закладах також можна, аналізуючи дані переписів про зрушення в складі економічно активного населення за професіями в поєднанні з даними про вік цього населення.

Система охорони здоров'я також орієнтується не на загальну чисельність населення, а на його окремі групи — вікові, соціально-професійні та інші.

Спільний аналіз даних поточного обліку про захворюваність і смертність населення та переписних даних про його склад за статтю й віком, а також урахування майбутньої демографічної ситуації за даними демографічних прогнозів вказує на те, в яких напрямках треба розвивати всю систему закладів охорони здоров'я, на що спрямовувати в першу чергу профілактичні заходи, які цілі ставити перед медичною наукою.

Така ж мета стоїть перед тими, хто вивчає захворюваність та смертність окремих соціально-професійних груп. Відповіді на 12-е й 13-е запитання переписного листа дають змогу розподілити населення за галузями народного господарства, видами виробництва та окремими заняттями

й вивчати вплив професійної захворюваності та професійної смертності на загальну захворюваність, смертність та на середню тривалість життя. У зв'язку з цим важливе розширення запитання про заняття порівняно з переписом 1959 року, за рахунок запитання про колишнє основне заняття пенсіонерів, бо саме на цю групу припадає найбільша кількість захворювань та смертей.

Дані про зміни в розподілі населення на міське й сільське, а також в його розміщенні по районах країни теж необхідні для правильної організації системи охорони здоров'я, бо рівень захворюваності і характер захворювань різний в місті і селі, як і склад смертей за причинами. Певні райони Радянського Союзу мають свої специфічні хвороби, тому дуже важливі дані про міграційні зв'язки з цими районами, особливо якщо йдеться про райони інтенсивного освоєння. Крім того, при заселенні нових районів виникають складні питання адаптації мігрантів до незвичних біологічних умов, що також повинна мати на увазі служба охорони здоров'я.

Матеріали переписів населення потрібні для розвитку соціального забезпечення. В Радянському Союзі існує гарантована законом система пенсійного забезпечення непрацездатних членів суспільства. Заходи по розвитку цієї системи, поліпшенню справи пенсійного обслуговування населення, будівництву спеціальних будинків-інтернатів для престарілих та інвалідів включаються до народногосподарського плану. Чисельність осіб, які отримують пенсію, швидко збільшується. Наприклад, на

Україні за останні 10 років вона збільшилася з 3,9 до 7,2 млн.чол. Урахувати майбутні зміни в кількості пенсіонерів не зовсім просто тому, що з різних причин /зміни рівнів народжуваності та смертності, людські втрати під час війни та ін./ чисельність груп населення, що доживає до певного віку, неоднакова в різні роки. Так, за даними перепису 1959 року, в СРСР чоловіків віком 40-44 роки /тих, що народилися в роки першої світової та громадянської воєн/ було 4 мільйони, а віком 45-49 років - 4,7 мільйона. Таким чином, чисельність населення, що в 1970-1974 та 1975-1979 роках досягне пенсійного віку, буде помітно змінюватись, навіть за умови збереження незмінного рівня смертності. Щоб правильно визначити майбутню чисельність пенсійних контингентів і, відповідно до цього, майбутні асигнування з бюджету країни та необхідні заходи по розвитку всієї системи соціального забезпечення, також потрібні докладні дані про населення і докладний демографічний прогноз, тобто матеріали Всесоюзного перепису населення.

Підсумки перепису використовуються для уточнення і вдосконалення адміністративно-територіального поділу країни. Поділ республік, країв і областей на райони та сільради, а також затвердження великих населених пунктів як міст або селищ міського типу здійснюється на основі даних про чисельність та склад населення. На основі цих даних відбувається також уточнення міських меж, розширення або зменшення території міст, поєднання або відокремлення

самостійних адміністративних одиниць тощо. Ці заходи потрібні для того, щоб місцеві органи влади, виконуючи свої функції по політичному й економічному керівництву, враховували реальні зміни, що сталися в чисельності, складі та розміщенні населення.

Всесоюзні переписи населення відіграють велику роль у розвитку наукових досліджень, особливо в галузі суспільних наук.

Перш за все вони важливі для демографії - науки, що вивчає процеси відтворення населення, зміни в народжуваності, смертності, шлюбності, міграційній рухомості населення та їх причини. В нашій країні, зокрема в УРСР, існують давні традиції цієї науки. На Україні працювали видатні вчені-демографи М.В.Птуха і Ю.А.Корчак-Чепурківський, в довоєнний період у Києві функціонував Демографічний інститут Академії наук Української РСР, зараз в республіці існує кілька наукових осередків, що вивчають демографічні проблеми /в Інституті економіки АН УРСР, в обчислювальному центрі Держплану України та ін./.

Підсумки переписів населення - головний, найбільш повний та найбільш вірогідний матеріал для демографічних досліджень, кожний перепис дає новий поштовх розвитку цієї галузі науки. Всі демографічні процеси відбуваються по-різному в різних групах населення, тому в демографічних дослідженнях дуже велике місце займає вивчення так званих диференціальних народжуваності, смертності, міграції тощо. Тільки з матеріалів перепису можна почерпнути необхідні докладні дані про розподіл населення за різними групами, тільки ці матеріа-

ли дають можливість аналізувати їх в різних комбінаціях та порівнювати з даними минулих переписів, без них розвиток демографії майже неможливий.

Підсумки переписів населення дають багатий матеріал для розвитку конкретних соціальних досліджень, вивчення диференціальної соціальної мобільності населення, процесів становлення та розвитку різних соціальних інститутів, для складання соціальних прогнозів. Соціологічні дослідження дістали широкого розмаху в нашій країні лише в останні роки. Всесоюзний перепис населення 1970 року – велика підтримка цього важливого наукового напрямку.

Успіхи досліджень в галузі економічних наук також тісно пов'язані з наявністю повної й докладної інформації про населення, зі знанням його найважливіших ознак як головного елементу продуктивних сил і як споживача матеріальних й духовних благ. Політична економія, економіка праці, економіка споживання, теорія розміщення виробничих сил тощо – всі ці галузі економічної науки спиратимуться в своїх дослідженнях на матеріали майбутнього перепису.

Економічна географія, і особливо географія населення, – це одна наукова дисципліна, яка після закінчення перепису одержить надзвичайно цінні дані про процеси, що відбуваються в нашій країні. Оцінка великих зрушень в територіальному розподілі населення, у співвідношенні міського й сільського населення та в співвідношенні населення міст різних типів, причин та факторів цих зру-

шень дає можливість розвивати конструктивну географію населення – напрямок дуже важливий з огляду на завдання народногосподарського планування.

Ми навели лише кілька прикладів значення перепису населення для розвитку наукових досліджень. Представників усіх наук, які зацікавлені в підсумках перепису, навіть важко перелічити. Етнограф знайде в них важливі дані щодо характеристики етнічних процесів у країні, кримінолог отримає матеріали для аналізу зв'язків між розвитком урбанізації, міграції і т.ін. з динамікою злочинності. Епідеміолог вивчатиме зв'язок пересувань населення з поширенням епідемічних захворювань.

Величезна роль, що її відіграють матеріали перепису в осмисленні результатів соціально-економічного розвитку та в його плануванні, обумовлює значно більше місце цього статистичного заходу в житті суспільства. Перепис населення торкається всіх.

Історія переписів населення в усьому світі, зокрема в нашій країні, тісно пов'язана із зростанням громадської свідомості. Перший і єдиний в дореволюційній Росії загальний перепис населення 1897 року було організовано і проведено з ініціативи і з активною участю прогресивної громадськості, яка вважала його важливою віхою в суспільному розвитку країни. Проект перепису був розроблений відомим вченим П.П.Семеновим-Тянь-Шаньським, в його проведенні безпосередню участь брали видатні представники передової інтелігенції Росії, в тому числі й Л.М.Толстой і А.П.Чехов. А реакційний царський уряд байдуже ставився

до цього заходу. За 20 років, що минули від 1897 року до Лютневої революції, він не знайшов можливостей і коштів на проведення другого Всеросійського перепису населення.

І можливості, і кошти для проведення загального перепису населення знайшлися у Радянській владі. Незважаючи на дуже складну економічну й політичну обстановку того часу, вже в 1920 році був проведений перший радянський перепис населення. З нагоди цієї події В.І.Ленін писав: "Перепис потрібен Робітничо-селянському уряду. Дані перепису будуть покладені в основу радянського будівництва".

З того часу проведення регулярних переписів населення в СРСР стало правилом. Їх підсумки є могутнім знаряддям розвитку економіки і культури нашої країни. Таке значення мали всі радянські переписи, таким буде й наступний—1970 року.

Та успішне проведення перепису неможливе без постійної уваги всієї громадськості, без її підтримки, без посередньої активної участі в підготовці та проведенні цього важливого державного заходу.

Всесоюзний перепис населення 1970 року — всенародна справа.

А.Г.ВИШНЕВСКИЙ, кандидат экономических наук

ПОЛИТИЧЕСКОЕ И НАРОДНОХОЗЯЙСТВЕННОЕ ЗНАЧЕНИЕ
ВСЕСОЮЗНОЙ ПЕРЕПИСИ НАСЕЛЕНИЯ

/на украинском языке/

Відповідальний за випуск

Референт І.О.Гриненко

Редактор Б.А.Гончаренко

Коректор Л.О.Ніколаєва